

ลักษณะการและบทบาทหน้าที่ “ความชราภาพ” ของพระโพธิสัตว์
ในอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย
CHARACTERISTIC AND FUNCTION OF “AGEDNESS” OF THE
BODHISATTVA IN MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
VERSION OF TRANSLATED COMMENTARIES

¹พระมหาอวยชัย เชื้อดวงฟูย, ²สมบัติ สมศรีพลอย และ ³ธรรณพพร หงษ์ทอง
¹Phramaha Uaychai Cherduangpui, ²Sombat Somsriploy
and ³Thannapaporn Hongthong

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, ประเทศไทย
Bansomdejchaopraya Rajabhat University, Thailand.

¹namuaychai.1832@gmail.com

Received: January 26, 2023; Revised: February 25, 2023; Accepted: April 16, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะการและบทบาทหน้าที่ “ความชราภาพ” ของพระโพธิสัตว์ในอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยใช้กลุ่มข้อมูลอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 1 เล่ม 1 - 4 จำนวน 255 เรื่อง ซึ่งค้นพบข้อมูลตรงตามการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการศึกษาและคัดเลือกไว้จำนวน 5 เรื่อง โดยวิเคราะห์ข้อมูลตามกรอบแนวคิดของ ฮอลล์ (Hall) เรื่องหลักเกณฑ์ของความเป็นผู้สูงอายุ ประกอบด้วย 1) การสูงอายุตามวัย 2) การสูงอายุตามสภาพร่างกาย 3) การสูงอายุตามสภาพจิตใจ และ 4) การสูงอายุตามสภาพสังคม ผลการศึกษาพบว่า พระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นมนุษย์ชราภาพประกอบด้วย พระราชาชรา, ท้าวสักกะแปลงเพศเป็นคนแก่, และพฤตมาจารย์สอนติดพิณ ลักษณะการความชราดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงสภาวะความแก่ชราทางชีวภาพร่างกาย ได้แก่ ผมหงอก สรีระร่างกายเสื่อม ความอาวุโสและลักษณะการความชราภาพทางด้านจิตใจ ได้แก่ การถด

¹นักศึกษานิพนธ์โท, สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

²นาวาอากาศโท อาจารย์ ดร. สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

³ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

ถ้อย อาการท้อถอย น้อยใจ หดหู่ กรณีพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัตว์ขรา ได้แก่ นกกระทาแก่ ที่มีความอาวุโสกว่าสัตว์อื่นๆ กับพญานกแขกเต้าแก่ที่มีจักขุทุรพล ส่วนบทบาทลักษณะการความชราภาพของตัวละครพระโพธิสัตว์นั้น ประกอบด้วยบทบาท การสอนธรรมโดยตรงในเรื่องความชรา คุณธรรม ความเคารพ และการสอนคติเตือนภัย บทบาทลักษณะการความชราภาพดังกล่าวมีผลทำให้เรื่องเล่าชาดก โครงเรื่อง ตัวละคร มีความเข้มข้นในการดำเนินเรื่องชวนให้ติดตามและตระหนักถึงแง่มุมในลักษณะการความชราภาพอันนำไปสู่ความสังวรในสังขาร ทำให้ผู้อ่านไม่ประมาทต่อการดำเนินชีวิต

คำสำคัญ : ลักษณะการความชราภาพ, บทบาทความชราภาพ, พระโพธิสัตว์, อรรถกถาแปล

Abstract

The research article aimed at investigating characteristics and functions of 'agedness' of the Bodhisattva in translated commentaries of Mahamakut Buddhist University edition. The data were collected based on the translated commentaries of Mahamakut Buddhist University edition consisting of Sutta Piṭaka, Khuddakanikāya, Jātaka Part 1 from volume 1 to 4, for a total of 255 stories. The findings were found according to the research objectives and 5 of the stories were chosen. The obtained data were examined using Hall D.A.'s conceptual framework on the requirements for aging, which consists of the following: (1) chronological aging; (2) biological aging; (3) psychological aging; and (4) sociological aging. According to the findings of the study, when Bodhisattva was born as a human, he was an old king, King Sakka who transformed into an aged, and old teacher who taught the lute. Gray hair, degradation of the body, and seniority are examples of physical aging traits. While recession, depression, and resentment are all characteristics of mental aging. When Bodhisattva was born as an old animal, he was a quail that was older than other animals, as well as a little parrot with poor eyes. The Bodhisattva's agedness functions include preaching the Dhamma on agedness, morality, respect, and caution quotes. Such functions intensify the plot and characters in the Jataka tales for readers to read and realize the urgency of aging, which leads to mindfulness of the body and prevention of careless living.

Keywords : Agedness Characteristics, Agedness Functions, Bodhisattva, Translated Commentaries

บทนำ

สังคมไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ในช่วงศตวรรษที่ 21 พบว่าประเทศไทยมีจำนวนของผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง การที่สังคมไทยมีผู้สูงอายุจำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็ว (ชมพูนุท พรหมภักดี, 2556 : น. 7) เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการแพทย์สมัยใหม่รวมทั้งการดูแลสุขภาพส่งเสริมในด้านการสาธารณสุขส่งผลให้ผู้สูงอายุสุขภาพแข็งแรงและอายุยืน การมีสุขภาพแข็งแรงมีชีวิตที่ยืนยาวขึ้นก็ไม่สามารถเป็นเครื่องชี้วัดความสุขหรือคุณภาพชีวิตการเป็นอยู่ได้ เนื่องด้วยเป็นผู้สูงวัยย่อมเจอปัญหาทางด้านสุขภาพที่มีการเสื่อมโทรมเกี่ยวข้องกับด้วยโรคภัยต่าง ๆ เบียดเบียนทั้งทางสภาพทางร่างกายและสภาพจิตใจมีอาการแทรกซ้อนได้ทุกเมื่อ ทำให้เกิดความเครียด ท้อแท้ เบื่อหน่ายในชีวิต การเข้าถึงหลักธรรมตามคำสอนทางพระพุทธศาสนานับว่าเป็นหนทางที่ทำให้ผู้สูงอายุได้มีการตระหนักถึงชีวิตที่มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงไปของสังขาร

ปัญหาด้านสุขภาพนับว่าเป็นประเด็นที่มีความสำคัญที่ทำให้เห็นว่า ผู้เข้าสู่วัยชรามักจะมีลักษณะ การเปลี่ยนแปลงของสังขารจะปรากฏชัด เช่น หนังเหี่ยว่น ผมหงอก ฟันหลุด หรือ ถ้าสภาพทางจิตใจจะเกิดอาการน้อยใจ ท้อถอย หดหู่ (ปิ่นนเรศ กาศอุดมและคณะ, 2561 : 302-303) การเปลี่ยนแปลงไปในสภาวะการณ์เช่นนี้เรียกว่ากฎของธรรมชาติ หรือ “สามัญลักษณะ” ที่เป็นวัฏจักรของมนุษย์ ทางพระพุทธศาสนาได้ปรากฏคัมภีร์ที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นตัวละครมนุษย์ เทวดาหรือสัตว์ อื่นๆที่ปรากฏมีลักษณะการความขรามิพบาทสำคัญที่ทำให้เรื่องเล่าชาดกดำเนินเรื่องไปอย่างเข้มข้นตามโครงเรื่องแห่งความขัดแย้งของมนุษย์กับสภาพร่างกายและสภาพจิตใจทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและเกิดความสังเวชปลงต่อสังขารที่เสื่อม จนกระทั่งนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ไม่ประมาทในสังขารธรรม

อรรถกถาชาดกเป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาที่มีเรื่องเล่าที่กล่าวถึงพระชาติ ต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ ชาดกเป็นนิทานหรือเรื่องเล่า 547 เรื่อง คำว่า “ชาดก” แปลตามรูปศัพท์ว่า “เรื่องที่เกิดขึ้นแล้ว” โดยหมายเฉพาะเรื่องการเสวยพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า หรือ เรื่องราวของพระโพธิสัตว์เท่านั้น (สุภาพรณ ญ บางช้าง, 2526 : 119) ชาดกจึงหมายถึงความถึง เรื่องราวการเกิดหรืออุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าแต่ละชาติ แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ 1) ชาดกที่อยู่ในรูปของคาถา ไม่มีส่วนของเนื้อเรื่องประกอบ 2) ชาดกที่มีเรื่องราวประกอบเป็นคำพูด ชาดกเป็นนิทานธรรมที่เชื่อมโยงตัวละครเอกในลักษณะต่างๆ ให้เด่นชัดในสถานะที่เป็นพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ชาดกมีเนื้อเรื่อง โครงเรื่องและตัวละครที่มีรายละเอียดเพิ่มมากขึ้นจากเดิม นอกจากชาดกจะหมายถึงเรื่องราวดังกล่าวแล้วยังหมายถึงการรวบรวมชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอีกด้วย (อาทิตย์ ชีรวณิชกุล, 2565 : 1)

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเรื่องลักษณะการความขรามิพบาทเห็นได้จากตัวละครต่างๆ ในชาดกในฐานะเรื่องเล่าที่มีต่อตัวละครหลัก คือ พระโพธิสัตว์ ซึ่งหมายถึง สัตว์ที่เป็นบัณฑิตสัตว์ที่ฉลาด บำเพ็ญบารมีครบบริบูรณ์ทั้ง 30 ประการในอดีตชาติ เพื่อจะได้ตรัสรู้เป็นพุทธเจ้าในอนาคต (พัฒน์ เพ็งผลา, 2554 : 4) จากอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เรื่องมฆะเทว

ขาดก ตอนที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นคนชราปรากฏให้เห็นลักษณะการความชราภาพทาง สรีระร่างกาย ดังนี้

“...วันหนึ่ง เห็น**พระเกศาหงอก**เส้นหนึ่ง ในระหว่างพระเกศาทั้งหลายอันมีสีดังดอก อัญชันของพระราชา จึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ **พระเกศาหงอก**เส้นหนึ่ง ปรากฏแก่พระองค์. พระราชาตรัส สหาย ถ้าอย่างนั้นท่านจงถอน**ผมหงอก**นั้นของเรา เอามาวางในฝ่ามือ. เมื่อพระราชาสั่งอย่างนั้น ช่างก็ลบก็จึงเอาแหวนทองถอน แล้วให้**พระเกศาหงอก**ประดิษฐานอยู่ในฝ่าพระหัตถ์ของพระราชา. ในกาลนั้น พระราชายังมีพระชนมายุเหลืออยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี. แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น พระราชาได้ ทรงเห็น**ผมหงอก**แล้ว ก็ทรงสำคัญประหนึ่งว่า พระยามัจจุราชมายืนอยู่ใกล้ๆ และ ประหนึ่งว่า ตนเองเข้ามาอยู่ในบรรณศาลาอันไฟติดโผลงอยู่ ฉะนั้น ได้ทรงถึงความ สังเวช จึงทรงพระดำริว่า ดูก่อนมฆเทวะผู้เขลา เจ้าไม่อาจละกิเลสเหล่านี้ จนตราบ เท้า**ผมหงอก**เกิดขึ้น. เมื่อพระเจ้ามฆเทวะนั้นทรงรำพึงถึง **ผมหงอก**ที่ปรากฏแล้ว ความเร่าร้อนภายในก็เกิดขึ้น พระเสโทในพระสรีระไหลออก ผ่าสาฎกได้ถึงอาการที่ จะต้องปิด (เอาพระเสโท) ออก.

(อรรถกถาแปล ภาค 1 เล่ม 1, 2546 : 210-213)

ข้อความดังกล่าว พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชาชราทรงนามว่ามฆเทวะ ทอดพระเนตรพระเกศาหงอกเส้นหนึ่งในฝ่าพระหัตถ์ที่นายกัลบกถอนออกมาแล้วทรงปรารถนา ถึงความชราโดยยกบุคลาธิษฐานเป็นอุปมาว่าพระยามัจจุราชหรือความตายใกล้เข้ามาทุกขณะ จึง ตัดสินพระทัยออกบวช ลักษณะการความชราภาพของพระราชาปรากฏทางสรีระ คือ เส้นพระเกศา หงอกเพียงหนึ่งเส้น จะเห็นได้ว่า ลักษณะการความชราภาพที่ปรากฏทางสรีระของตัวละครมี บทบาทสำคัญในการสอนธรรมะทำให้เกิดพุทธิปัญญาว่า กิเลสที่เกิดขึ้นกับตนเองยังไม่สามารถที่จะ ตัดขาดกระทั่งเกิดเส้นผมหงอก การลุ่มหลงในกิเลสในขณะเวลาได้ดำเนินผ่านไป กาลเวลาไม่ได้ เพียงแค่ผ่านไป ยังได้กลืนกินชีวิตไปโดยลำดับ สิ่งที่มีมนุษย์นำมาปกปิดลักษณะการความชราภาพ ของสังขารนั้น ทำให้เกิดความประมาทต่อการดำเนินชีวิต เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ปกปิดเพียง ภายนอก แต่ไม่ได้เป็นการปกปิดลักษณะการความชราภาพจากภายใน ลักษณะการความชราภาพที่ ปรากฏจึงเป็นเป็นการสอนสั่งธรรมะที่ทำให้พระองค์เกิดความวิตกกังวลต่อร่างกายสังขารที่ไม่มี ความจริงยั่งยืน

ดังนั้น ลักษณะการความชราเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของกระบวนการธรรมดังกล่าว ที่สรรพ สัตว์ไม่สามารถหลุดพ้นได้ ซึ่งจะกล่าวโดยความหมาย ลักษณะการความชราก็คือ ความแก่ ความ คร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวหย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อม อินทรีย์ เห็นได้ชัดว่าแม้ในอรรถกถาแปล พระสมณโคตมพุทธเจ้าได้เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ นับได้ 547 พระชาติในอดีตที่พระพุทธเจ้าที่เสวยพระชาติ ต่างๆ นั้น แต่ละชาติต้องฝ่าฟันอุปสรรค สู้กับความชั่วร้ายสร้างสมบารมี เมื่อครั้งเสวยเป็นพระชาติต่าง ๆ มีขาดกหลายเรื่องที่พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติที่มีลักษณะการของความแก่ ความชรา ซึ่งลักษณะการความชรายังเป็นประโยชน์ต่อ

การเข้าใจถึงหลักธรรมหรือเป็นตัวแสดงให้เห็นสัจธรรมของชีวิต ตลอดจนคุณธรรมบางประการ สำหรับการใช้ชีวิตให้เป็นสุข

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ ปรากฏผู้ศึกษาโดยใช้แนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ ดังนี้ นัฐวุฒิ สิงห์กุล (2562) “จากชราภาพสู่ชราจารย์: การเดินทางของชีวิตและความหมายต่อความชราในกลุ่มผู้สูงอายุไทดำ” การใช้ชีวิตและประสบการณ์ชีวิตของผู้สูงอายุไทดำที่ก้าวข้ามจากความชราภาพสู่ความเป็นชราจารย์ที่ทำหน้าที่เป็นอาจารย์ที่ใช้ทักษะ ความรู้ ความสามารถที่ สัมสมมาใช้ประโยชน์กับชุมชนไทดำของตัวเองและถ่ายทอดความรู้ให้กับคนรุ่นหลัง ส่วน “มุมมองที่มีต่อคนชราในเรื่อง “ทักษะสู่ระงูชะ”: ปัญหาอันเกิดจากความชรา” ของกนกภัทร รื่นภิรมย์ (2561) พบว่าเค็งโกนาเสนอเรื่องราวของคนชราในเชิงวิพากษ์วิจารณ์หรือคำเตือนเพื่อกระตุ้นให้คนชราเกิดความตระหนักถึงสิ่งที่ควรปฏิบัติในด้านต่าง ๆ ได้แก่ สภาพร่างกาย ความสัมพันธ์กับสังคม ความสามารถ และสภาพจิตใจ และได้ชี้ว่าสิ่งที่คนชรามีเหนือกว่าคนหนุ่มสาวก็คือปัญญา

นอกจากนี้ทางการแพทย์ยังปรากฏการศึกษาเรื่องผู้สูงอายุ ดังนี้ นงนุช โรจนเลิศ และสุจิตรา สมพงษ์ (2557) “ความสุขของผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์คนชราในจังหวัดนครปฐม” การศึกษาดังกล่าวพบว่า สิ่งที่ทำให้ผู้สูงอายุมีความสุขดังนี้ การมาเยี่ยมของครอบครัว การช่วยเหลือตนเองได้ ยอมรับต่อการเปลี่ยนแปลงต่อสภาพร่างกาย การมีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ส่วน “สุขภาวะผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองและเขตชนบทของประเทศไทย” ของ กุลวดี โรจนไพศาลกิจ และยุวดี รอดจากภัย (2561) พบว่าผู้สูงอายุในชนบทมีการทำงานทางสังคมน้อยกว่าผู้สูงอายุในเมืองซึ่งส่งผลให้คุณภาพชีวิตและพฤติกรรมสุขภาพที่แตกต่างกันด้วย

นอกจากนี้ยังมีผู้ศึกษาการใช้สื่อสังคมออนไลน์ของผู้สูงอายุ คือ วิศปัติย์ ชัยช่วย (2560) ศึกษาเรื่อง “การใช้ LINE ของผู้สูงอายุ: การศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยา” ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ผู้สูงอายุเรียนรู้การใช้งาน LINE ด้วยตนเองมีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนหรือญาติได้โดยไม่มีข้อจำกัดด้านเวลาและสถานที่กลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ และแสดงความห่วงใยต่อผู้อื่น แสดงนัยยะว่าตนเองยังสุขสบายดีผ่านทางภาพ “สวัสดีตอนเช้า” ผู้สูงอายุเห็นว่า LINE มีข้อดีมากกว่าข้อเสีย

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล มีวิธีวิทยาในการศึกษา ดังนี้ การศึกษาอรรถกถาเชิงสุนทรียภาพ พุทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ และสุภัค มหาวรากร (2562) “สุนทรียภาพในอรรถกถาเตมียชาดก” พบว่าอรรถกถาเตมียชาดกเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องสำคัญ มีความไพเราะงดงามในฐานะเป็นวรรณคดี ปรากฏกลวิธีทางวรรณศิลป์ 3 ประเภท ได้แก่ ด้านสุนทรียภาพในภาษา ด้านสุนทรียภาพในการสร้างตัวละคร ด้านสุนทรียภาพในการสร้างฉากสำคัญ ส่วนการศึกษาอรรถกถาในประเด็นหลักธรรมคำสอน เกศณี นุชทองม่วง (2556) วิจัยเรื่อง “อรรถกถาธรรมบท: การศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอน” พบว่า หลักคำสอนในชาดกมีทั้งหมด 3 เรื่อง คือ การละเว้นความชั่ว การทำความดี และการทำจิตใจให้ผ่องใส ซึ่งอรรถกถาธรรมบท ปรากฏคำสอนที่ทำจิตใจให้ผ่องใสมากที่สุด ส่วนสายวรุณ น้อยนิมิต (2542) ศึกษา “อรรถกถาชาดก: การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอน” พบว่า อรรถกถาชาดกมีสาระคำสอนการปฏิบัติตนและหลักการดำเนินชีวิตที่ไม่ได้มุ่งเป็นคำสอนแก่

บรรพชิต แต่มุ่งสอนคนทั่วไปทุกระดับชั้น นอกจากนี้ สมิตธิพล เนตรนิมิต (2559) “อรรถกถาธรรมบทในสังคมไทย” พบว่าเนื้อหาครอบคลุมพุทธธรรม องค์ความรู้ด้านอื่น เช่น ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ปรัชญา เป็นต้น สำหรับ สำเนียง เลื่อมใส (2554) “ไขความอรรถกถาธรรมบท” พบเกร็ดความรู้มากมายทั้งในแง่ประวัติศาสตร์ แง่สังคมวัฒนธรรม รวมทั้งหลักคำสอนในเรื่องกฎแห่งกรรม ว่าใครทำอะไรไว้ ไม่ว่าดีหรือชั่ว ก็จะได้รับผลกระทบนั้นๆ เสมอ

จากการทบทวนเอกสารความชราภาพปรากฏการศึกษาเพียงสภาวะทางด้านร่างกาย ด้านความสุขและด้านการใช้สื่อสังคมออนไลน์เท่านั้น ส่วนการทบทวนการศึกษาเรื่องอรรถกถาปรากฏการศึกษาเชิงสุนทรียภาพ วรรณกรรมคำสอน และอรรถกถาบทในสังคมไทย ไม่มีการศึกษาเรื่องความชราที่ปรากฏในอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาลักษณะการและบทบาทหน้าที่ “ความชราภาพ” ของพระโพธิสัตว์ในอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาลักษณะการและบทบาทหน้าที่ “ความชราภาพ” ของพระโพธิสัตว์ในอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมุ่งศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร (Documentary Research) ดำเนินการศึกษาตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ
2. ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ
3. ศึกษาเนื้อหาในอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ภาค 1 เล่ม 1-4 จำนวน 255 เรื่อง ที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นผู้สูงอายุ
4. นำข้อมูลมาวิเคราะห์ตามแนวคิดทฤษฎี สรุปและอภิปรายผล เรียบเรียงเป็นบทความวิจัย

ผลการวิจัย

การศึกษาลักษณะการและบทบาทหน้าที่ “ความชราภาพ” ของพระโพธิสัตว์ในอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย สามารถวิเคราะห์ลักษณะการและบทบาทความชราภาพของพระโพธิสัตว์ในชาดกได้ ดังนี้

1. ลักษณะความชราภาพของพระโพธิสัตว์ที่เสวยเป็นพระชาติต่างๆ

ชาตกเป็นนิทานที่รวบรวมมาจากที่ต่างๆ แล้วเล่าสืบกันมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล มิใช่เป็นพุทธวจนะทั้งหมด ชาตกเป็นชุมนุมนิทานโบราณบางเรื่องที่พระพุทธเจ้านำมาบรรยายเพื่อแสดงหลักธรรมในแง่ต่างๆ (รินฤทัย สัจจพันธ์, 2564 : 31-32) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมนุษย์บ้าง อมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง สัตว์สองเท้าบ้าง สัตว์สี่เท้าบ้าง ฯลฯ แต่ละพระชาติพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ (พัฒน์ เพ็ญผลา, 2554 : 7) รวม 547 ชาติ เมื่อเสวยเป็นพระชาติต่างๆ นั้นในชาตกบางเรื่องได้กล่าวถึงลักษณะการความชราของพระโพธิสัตว์ ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมนุษย์ชรา

การศึกษารรถกถาแปล ฉบับมหาหมากุฎราชวิทยาลัย ภาค 1 เล่ม 1 ถึง 4 จำนวน 255 เรื่อง ปรากฏลักษณะการความชรา 3 เรื่อง ที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมนุษย์ชรา ประกอบด้วย 1) พระราชาชรา 2) ท้าวสักกะทรงแปลงเพศเป็นคนแก่ และ 3) พุทธอาจารย์สอนสติพน ดังมีลักษณะการความชราต่อไปนี้

1.1.1 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชาชรา

อรรถกถาแปล ฉบับมหาหมากุฎราชวิทยาลัย เรื่องมฆเทวชาตก กล่าวถึงพระราชาชราดังเนื้อความต่อไปนี้

“...พระเจ้ามฆเทวะนั้นทรงพระดำริว่า เราควรออกบวชในวันนี้แหละ จึงทรงประทานบ้านชั้นดี อันเป็นที่ตั้งขึ้นแห่งทรัพย์เจ็ดพัน แก่ช่างกลบก แล้วรับสั่งให้เรียกพระโอรสพระองค์ใหญ่มาตรัสว่า ดูก่อนพ่อผมหงอกปรากฏบนศีรษะของพ่อแล้ว พ่อเป็นคนแก่แล้ว ก็งามของมนุษย์ พ่อได้บริโภคแล้ว บัดนี้ พ่อจักแสวงหากามอันเป็นทิพย์นี้เป็นกาลออกบวชของพ่อ เจ้าจงครอบครองราชสมบัตินี้ ส่วนพ่อบวชแล้วจักอยู่กระทำสมณธรรมในอัมพวันอุทยาน ชื่อมฆเทวะ. อามาคย

ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระราชานั้น ผู้มีพระประสงค์จะบวชอย่างนั้น แล้วพูลถามว่าข้าแต่สมมติเทพ อะไรเป็นเหตุแห่งการทรงผนวชของพระองค์ ? พระราชาทรงถือผมหงอก ตรัสพระคานี้แก่อามาคยทั้งหลาย ว่า ผมที่หงอกบนศีรษะของเรานี้เกิดแล้ว เป็นเหตุหน่ายไป เทวทูตปรากฏแล้ว นี่เป็นสมัยแห่งการบรรพชาของเรา.

(อรรถกถาแปล ภาค 1 เล่ม 1, 2546 : 210-211)

จากชาตกข้างต้น กล่าวถึงลักษณะการความชราภาพของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นพระราชาชรา โดยเนื้อความกล่าวถึงการสูงอายุตามสภาพร่างกายตรงตามกับแนวคิดของฮอลล์ (Hall) กล่าวคือพระราชามฆเทวะมีร่างกายที่มีพระเกศาหงอกหนึ่งเส้น มีการกล่าวย้าคำว่า ผมหงอกถึง 10 ครั้ง ในเนื้อเรื่องย่อที่ยกมา เพื่อที่จะให้เห็นสังขารของชีวิต เส้นผมหงอกข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์การแพทย์นั้นไม่ได้มีสาเหตุจากการสร้างเม็ดสีขาวแทนเม็ดสีดำ แต่เกิดจากการที่รากผมไม่สร้างเม็ดสีทำให้เส้นผมไม่มีสีกลายเป็นเส้นผมสีขาวหรือเทาเงิน เมื่อสะท้อนแสง เส้นผมสีขาวหรือขาวมักเกิดขึ้นเมื่อคนเรามีอายุสูงวัย (พิมลพรรณ พิทยานุกุล, 2555 : 1)

1.1.2 พระโธสีตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะทรงแปลงเพศเป็นคนแก่

อรรถกถาแปล ฉบับมหาวิทยาลัย เรื่องเกฬีสลชาดก กล่าวถึงท้าวสักกะทรงแปลงเพศเป็นคนแก่ ดังเนื้อความต่อไปนี้

“...พระเจ้าพรหมทัตได้ทรงเห็นช้าง ม้า หรือโคที่แก่ชรา พระองค์ชอบเล่นสนุก ทอดพระเนตรเห็นสัตว์เช่นนั้น จึงรับสั่งให้พวกมนุษย์ต้อนไล่แข่งกัน เห็นเกวียนเก๋าๆ ก็ให้แข่งกันจนพัง เห็นสตรีแก่รับสั่งให้เรียกมากระแทกที่ท้องให้ล้มลง แล้วจับให้ลุกขึ้น ให้ขับร้องเพลง เห็นชายแก่ๆ ก็ให้หกดะเมนตีลังกาเป็นต้น บนพื้นดิน ดูนักเล่นกระโดด เมื่อไม่ทรงพบเห็นเอง เป็นแต่ได้สดับข่าวว่าคนแกมีที่บ้านโน้น ก็รับสั่งให้เรียกตัวมาบังคับให้เล่น **ท้าวสักกะจึงทรงแปลงเพศเป็นคนแก่** บรรทุกตุ่มเปรียง ๒ ใบ ใส่ไปบนบขนานเก๋า ๆ เทียมโคแก่ ๒ ตัว คู่อ่อนอรรถมิกราชผู้ชั่วช้า ชะรอยท่านจะไม่แก่ละหรือ ความชราจักไม่กลัวกรายสรีระของท่านหรือไร ท่านมัวแต่เห็นแก่เล่นเบียดเบียนคนแก่มามากมาย (อรรถกถาแปล ภาค 1 เล่ม 3, 2546 : 212-213)

ในเรื่องนี้ไม่กล่าวถึงลักษณะการความชราภาพที่ชัดเจนเพียงแต่กล่าวถึงท้าวสักกะทรงแปลงเพศเป็นคนแก่ นอกจากพระโธสีตว์จะแปลงเพศเป็นคนแก่แล้ว แต่ในเรื่องยังกล่าวถึงลักษณะการความชราภาพของช้าง ม้า หรือโคที่แก่ชรา เกวียนเก๋า ๆ สตรีแก่ ชายแก่ ที่เป็นเครื่องเล่นของพระเจ้าพรหมทัตด้วย ท้าวสักกะไม่ทรงเห็นเทพบุตรเกิดใหม่ ทรงรำพึงว่า เหตุอะไรหนอ ครั้นทรงทราบเหตุนั้นแล้วดำริว่า เราจะต้องทรมานพระเจ้าพรหมทัต “จึงทรงแปลงเพศเป็นคนแก่” คนแก่ในที่นี้มีลักษณะคือ ผู้สูงอายุตามสภาพร่างกาย ผู้สูงอายุตามวัย แสดงให้เห็นว่าตรงตามแนวคิดของฮอลล์ (Hall) แต่ชาดกไม่ได้ให้รายละเอียดถึงสรีระ แต่ก็พออนุมานได้ว่าเป็นคนแก่ตามสังขาร

1.1.3 พระโธสีตว์เสวยพระชาติเป็นพญาจารย์สอนดีดพิน

อรรถกถาแปล ฉบับมหาวิทยาลัย เรื่องคุดติลชาดก กล่าวถึงพญาจารย์สอนดีดพิน ดังเนื้อความต่อไปนี้

“...อาจารย์กับศิษย์จะแสดงศิลปะแข่งขันกันที่ประตู่วัง ชาวเมืองจงมาประชุมดูศิลปะกันเกิด.พระโธสีตว์คิดว่า **มุสิละผู้นี้ยังหนุ่ม แน่นมีกำลังแข็งแรง เราแก่ตัวถอยกำลังแล้ว. ธรรมดาว่า กิริยาของคนแก่ย่อมไม่กระฉับกระเฉง** (อรรถกถาแปล ภาค 1 เล่ม 3, 2546 : 376)

ข้อความข้างต้นกล่าวถึงลักษณะการความชราภาพของพระโธสีตว์ที่เสวยพระชาติเป็นพญาจารย์กล่าวถึงเรื่องลักษณะสภาพร่างกายว่า “เราแก่ตัวถอยกำลังแล้ว ธรรมดาว่า กิริยาของคนแก่ย่อมไม่กระฉับกระเฉง” กิริยาอาการลักษณะสภาพร่างกายของคนแก่เมื่ออายุเพิ่มมากขึ้น

ความเจริญต่างๆ ของร่างกายจะลดอัตราลงตามลำดับของอายุสอดคล้องกับแนวคิดของ ฮอลล์ (Hall) คือ การสูงอายุดำเนินการร่างกายและการสูงอายุดำเนินการวัย จึงปรากฏพัฒนาการลำดับแห่งความมีอายุอย่างเด่นชัด คือ พลังกำลังทางร่างกายจะเกิดปฏิกิริยาในความไม่กระฉับกระเฉง เร็ว บ้าง ช้าบ้าง แล้วแต่ในบริบทต่าง ๆ ที่กระทำตามสิ่งแวดล้อม ความต้านทานต่อโรคร้ายก็อ่อนกำลังลง มีการเปลี่ยนแปลงสภาพร่างกายจิตใจ ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจ ปรากฏในข้อความดังนี้

“...อนึ่ง แต่เมื่อลูกศิษย์ชนะ เข้าไปตายเสียในป่ายังดีกว่า ความละอายที่พึงจะได้รับ.”

(อรรถกถาแปล ภาค 1 เล่ม 3, 2546 : 376)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าสภาพจิตใจของผู้สูงอายุเกิดความคิดปรัวติกกังวลไม่สามารถปรับตัวยอมรับเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความ ผิดหวัง เสียใจ มีความทุกข์ใจ ดังข้อความว่า “อนึ่ง แต่เมื่อลูกศิษย์ชนะ เข้าไปตายเสียในป่ายังดีกว่า ความละอายที่พึงจะได้รับ” สภาพจิตใจของผู้สูงอายุเกิดความขัดแย้งในด้านความคิด ซึ่งเป็นเหตุผลที่ทำให้มองตนเองในด้านลบ จึงเกิดความคิดรู้สึกน้อยใจ ละอายใจ จึงกล่าวคำประชดประชันว่า “เข้าไปตายเสียในป่ายังดีกว่า” จะเห็นได้ว่า คนแก่จะเกิดความน้อยใจอยู่เสมอโดยเฉพาะเป็นบุคคลที่ใกล้ชิด โดยเฉพาะลูกศิษย์รัก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของฮอลล์ (Hall) คือ ความน้อยใจ การเปลี่ยนแปลงวัยในผู้สูงอายุ ทำให้เห็นผลของ การเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ เช่น จิตใจ อารมณ์ ซึ่งส่งผลต่อความสัมพันธ์ของร่างกาย

ลักษณะการความชราภาพของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นมนุษย์ปรากฏจากชาดกทั้ง 3 เรื่องนั้น เป็นลักษณะการทางกายภาพในเรื่องของมฆเทวดาตกเป็นเรื่องราวร่างกายที่เห็นได้ชัดจากพระเกศาหงอก ในเรื่องท้าวสักกะทรงแปลงเพศเป็นคนแก่ แม้จะไม่ได้กล่าวถึงสรีระร่างกายแก่ตัวลงโดยตรง แต่กล่าวถึงความเป็มนุษย์ที่แก่ชรา ส่วนเรื่องพฤตมาจารย์กล่าวถึงความไม่กระฉับกระเฉงของร่างกาย ความถดถอยของกำลังและ ความท้อถอยตามสภาพจิตใจ

1.2 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัตว์

นอกจากพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมนุษย์ที่มีลักษณะการความชราภาพแล้วยังมีอีกหลายชาติที่เสวยพระชาติเป็นสัตว์ชรา ในอรรถกถาแปล ฉบับมหายานกุฎราขวิทยาลัภาค 1 เล่ม 1-4 จำนวน 255 เรื่อง ปรากฏกฏลักษณะการความชราจำนวน 2 เรื่อง ปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.2.1 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกกะทาผู้อาวุโส

จากอรรถกถาแปล ฉบับมหายานกุฎราขวิทยาลั เรื่องตติรชาดก กล่าวถึงนกกะทาผู้อาวุโส ดังเนื้อความต่อไปนี้

“...สหายแม้ทั้งสองนอกนี้ จึงถามนกกะทา โดยนัยก่อนนั้นแหละ.นกกะทานั้นกล่าวว่า สหายทั้งหลาย เมื่อก่อน ต้นไทรใหญ่ได้มีอยู่ในที่ชื่อนั้น เรากินผลของมันแล้วถอยจากระลงในที่นี้ แต่นั้น ต้นนี้จึงเกิดเป็นอย่งนั้น เราจึงรู้จักต้นไทรนี้ ตั้งแต่นั้นยังไม่เกิด เพราะฉะนั้น เราจึงเป็นผู้แก่กว่าท่านทั้งหลายโดยกำเนิด. เมื่อนกกระทากล่าวอย่างนี้ ลิงและช้างจึงกล่าวกะนกกะทาผู้เป็นบัณฑิตว่า สหาย ท่านเป็นผู้แก่กว่าเราทั้งหลาย.

(อรรถกถาแปล ภาค 1 เล่ม 1, 2546 : 220-223)

ชาดข้างต้นกล่าวถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นนกกระทา เป็นการกล่าวถึงเรื่องสูงอายุตามวัย ลักษณะเด่นอยู่ที่กลวิธีการเล่าเรื่องเพื่อให้เห็นความอาวุโส แต่ไม่ได้กล่าวบอกตรง ๆ โดยการบอกลักษณะการเกิดและการเจริญเติบโตของต้นไทรเป็นตัวบอกอายุว่าใครมีอาวุโสกว่ากัน เมื่อแจ้งประจักษ์ต่อหลักฐานว่า นกกระทาเป็นผู้เกิดก่อนเพราะเห็นต้นไทรตั้งแต่ยังไม่เกิด จึงได้รับการยอมรับจากสัตว์ทั้งสอง

เนื้อเรื่องข้างต้นจะเห็นได้ว่า การยอมรับในเรื่องต่างๆ ที่ปรากฏให้เห็นในลักษณะของผู้อาวุโสกว่านั้น จำเป็นต้องมีลักษณะการกล่าวอ้างถึง เพื่อจะ คลายแสดงความสงสัยให้เกิดความกระจ่าง และยังเกิดการนับถือกันตามลำดับวัยวุฒิ รู้จักเคารพซึ่งกันและกัน และรู้จักเอื้อเฟื้อต่อกัน ย่อมนำมาซึ่งความสุขในการอยู่ร่วมกัน ตรงตามแนวคิดของ ฮอลล์ (Hall) คือ การสูงอายุตามสภาพสังคม เป็นการแสดงออกตามคุณค่าและความต้องการของสังคม การที่สังคมยกย่องคุณค่าของผู้สูงอายุ ประสพการณ์ ความเฉลียวฉลาดและการทำประโยชน์ให้สังคมทำให้ผู้สูงอายุเป็นที่ยอมรับของสังคม จึงเกิดการยอมรับบทบาทในฐานะที่เป็นบัณฑิตและผู้มีอายุ

1.2.2 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพยานกแขกเต้า

อรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย เรื่องสุกขาตก กล่าวถึงพยานกแขกเต้า ดังเนื้อความต่อไปนี้

“...ได้ยินว่า นกแขกเต้าทั้งหลายมีกำลังบินเร็ว ด้วยเหตุนี้ในเวลานกแขกเต้าเหล่านั้นแกตัวลง จักขุนั้นแลจึงทุรพลไปก่อน ลูกนกแขกเต้าตัวนั้น ให้บิดามารดาอยู่เฉพาะในรัง แล้วนำอาหารมาเลี้ยงดู”.

(อรรถกถาแปล ภาค 1 เล่ม 4, 2546 : 33)

ชาดกข้างต้นกล่าวถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นนกแขกเต้าชรา โดยพูดถึงถึงความแก่ทางสรีระร่างกายคือดวงตาที่บอด “นกแขกเต้าเหล่านั้นแกตัวลง จักขุนั้นแลจึงทุรพล” ซึ่งตรงกับสำนวนไทยที่ว่า “เรื่อลุ่มเมื่อจอด ตาบอดเมื่อแก่” เมื่อคนเราแกตัวลงสายตาจะเริ่มมองไม่เห็น พร่า เลือน เพราะเกิดจากความเสื่อมของสายตา ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ฮอลล์ (Hall) คือ การสูงอายุตามวัยและการสูงอายุตามสภาพร่างกาย เมื่อมีอายุมากขึ้นประสิทธิภาพการทำงานต่าง ๆ ของอวัยวะในร่างกายลดน้อยลง แสดงให้เห็นถึงความเป็นทุกข์ ของสังขาร ลักษณะความชราของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นสัตว์ ได้แก่ นกกระทาและพยานกแขกเต้าแสดงให้เห็นถึงความแก่โดยการนับอายุของต้นไทรให้เห็นอายุของผู้ที่เกิดมาก่อนและความแก่ของพยานกแขกเต้าที่พูดถึงจักขุทุรพลแสดงให้เห็นถึงความเสื่อมชราของสังขาร

2. บทบาทลักษณะการความชราภาพของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นมนุษย์และสัตว์

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมนุษย์และสัตว์ที่มีความชรา แสดงให้เห็นว่าในชาดกแต่ละเรื่องที่กล่าวถึงตัวละครที่มีความชราภาพนั้นเป็นสังขารธรรมให้เข้าถึงความเข้าใจของวงจรชีวิต และ

ยังมีบทบาทสำคัญในการสอนที่แทรกคุณธรรมให้ผู้ที่สนใจในความไม่เที่ยงแท้ของอายุสังขารของพระองค์ที่เสวยพระชาติต่างๆ ไม่อาจจะหลุดพ้นความแก่ชรา ความเสื่อมจากอายุนี้เป็นเป็นสภาวะรูปที่เปลี่ยนไปโดยตามกาล ซึ่งให้เห็นว่าการไม่จริงยั่งยืน กาลเวลาไม่เพียงแต่ผ่านไปยังได้กลืนชีวิตของมนุษย์ไปด้วย สะท้อนให้เห็นถึงความเสื่อมอวิยะหรืออินทรีย์ที่ทำการรับรู้ การแทรกหลักธรรมคำสอนที่เห็นได้ชัดเจนแจ่มแจ้งจากความชราภาพเป็นกลอุบายประการหนึ่งที่เป็นกลวิธีในการสอนที่ปรากฏจากตัวละคร (พระพรหมคุณาภรณ์, 2556 :46) ลักษณะการความชราภาพของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติ ๑ ตามที่กล่าวมาแล้วในข้อที่ 1 นั้นมีบทบาทสำคัญในการสอนธรรมและคุณธรรมในด้านความชรา ความเคารพและการเตือนภัย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 สอนเรื่องความชรา

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมนุษย์ที่มีความชรา มีบทบาทในการสอนธรรมะ โดยยกตัวพระโพธิสัตว์ขึ้นเป็นบุคคลลาธิฐานดังปรากฏในเรื่อง พระราชาชาคร ท้าวสักกะแปลงเพศเป็นคนแก่ และพญาจารย์สอนดีดพิณ ดังจะได้ยกตัวอย่างข้อความและอธิบายตามเนื้อหาชาดก ดังนี้

2.1.1 สอนธรรมเรื่องความชราจากพระเกศาหงอก

เรื่องมฆเทวดาตกปรากฏความชราภาพของพระโพธิสัตว์จากข้อความดังต่อไปนี้

“...พระราชาทรงได้ถึงความสังเวช จึงทรงพระดำริว่า ดูก่อนมฆเทวะ ผู้เขลา เจ้าไม่อาจจะกิเลสเหล่านี้ จนตราบเท่าผมหงอกเกิดขึ้น เมื่อพระเจ้ามฆเทวะนั้นทรงรำพึงถึง ผมหงอกที่ปรากฏแล้ว ความเร่าร้อนภายในก็เกิดขึ้น พระเสโทในพระสรีระไหลออก ผ่าสาฎกได้ถึงอาการที่จะต้องบิต (เอาพระเสโท) ออก. พระราชามฆเทวะนั้นทรงพระดำริว่าเราควรออกบวชในวันนี้แหละ พระราชานั้นเมื่อความชราเกิดขึ้นเพราะเส้นผมหงอกเส้นหนึ่งจึงทรงดำริจะออกบวช.

(อรรถกถา แปล ภาค 1 เล่ม 1, 2546 : 210-211)

การที่พระราชาได้เห็นพระเกศาหนึ่งเส้นเป็นการสอนธรรมของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏคำว่าผมหงอกเน้นย้ำถึง 10 ครั้ง แสดงให้เห็นถึงความไม่จริงยั่งยืนของสังขารที่นำไปสู่ความแก่ แม้พระเกศาเพียงเส้นเดียวทำให้เกิดความคิดเกี่ยวกับธรรมจึงตัดสินใจออกบวช การออกบวชคือหนทางแห่งการปฏิบัติเพื่อประหารกิเลสและเพื่อความพ้นทุกข์ พระเกศาหงอกหนึ่งเส้นมีบทบาทสำคัญต่อตัวละครในเรื่องที่จะทำให้ดำเนินไปสู่การออกบวชเพื่อที่จะสละทางโลกไปสู่ธรรมคือพระนิพพานเพื่อที่จะพ้นความเกิด ความแก่ ความเจ็บและความตาย พระเกศาหงอกหนึ่งเส้นทำให้เกิดทัศนคติว่าการดำเนินชีวิตของคนก้าวเข้าสู่ความแก่ชราไปทุกขณะ แต่คนเราไม่ใส่ใจถึงความแก่ทางร่างกายและจิตใจ ยังเพลิดเพลินต่อชีวิตวัยหนุ่มสาว ในชาดกเรื่องนี้สอนให้เข้าใจถึงลักษณะการความชราภาพของตัวละครที่มีผมหงอกเพียงหนึ่งเส้น จึงเกิดความคิดว่า “พระยามัจจุราชมายืนอยู่ใกล้ๆ” คือความตายใกล้เข้ามาแล้ว เป็นการสอนเปรียบเทียบให้เข้าใจถึงลักษณะของตัวละครที่คิดใคร่ครวญในเรื่องการออกบวช

2.1.2 สอนธรรมเรื่องความชราจากความเสื่อมของร่างกาย

เรื่องเภฬีสลขตก ปรากฏลักษณะการความชราภาพของพระโพธิสัตว์จากข้อความดังต่อไปนี้

“...ทรงเนรมิตพระองค์เป็นท้าวสักกะอย่างเดิม พระหัตถ์ทวชิราวุธ ประทับยืนบนอากาศ ตรัสสุภาษิตว่า **ดูก่อนอธรรมิกราชผู้ชั่วช้า ชะรอยท่านจะไม่แก่ละหรือ ความชราจักไม่กล้ำกรายสรีระของท่านหรือ**”.

(อรรถกถาแปล ภาค 1 เล่ม 3, 2546 : 376)

ท้าวสักกะทรงแปลงเพศเป็นคนแก่เพื่อที่จะมีบทบาทในการสอนพระเจ้าพรหมทัตให้ตระหนักถึงความแก่ของสรีระไม่ให้เบียดเบียนคนแก่ ชายแก่ หญิงแก่ เกรียนเก่าๆ และสัตว์ที่มีความชรา เป็นต้น ซึ่งเป็นของเล่นเห็น แต่ความสุขสนุกสนาน การกระทำเช่นนี้คือว่าไม่ให้เกียรติและความเคารพความอ่อนน้อมต่อผู้มีอายุกว่า การกระทำเช่นนี้ “ชะรอยท่านจะไม่แก่ละหรือ” จะเห็นได้ว่าบทบาทของความชรานำ ความเสื่อมของร่างกายมาสอนพระเจ้าพรหมทัตเพื่อให้เข้าใจในสภาวะธรรมของความแก่และจะไม่ได้เบียดต่อคนเหล่านั้น

2.2 สอนคุณธรรมเรื่องความเคารพ

บทบาทพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นสัตว์ขรมีบทบาทในการสอนเรื่องความเคารพอ่อนน้อมต่อผู้สูงอายุ โดยการแสดงออกทางกาย วาจา และใจ และยังเป็นการปลูกฝังความคิดในลักษณะนี้ให้เกิดขึ้นแก่ผู้ใกล้ชิด ดังตัวอย่างในเรื่องนกกระทาเรื่องคุตติลขตก ดังข้อความต่อไปนี้

“...นกกระทานั้นกล่าวว่า สหายทั้งหลาย เมื่อก่อน ต้นไทรใหญ่ได้มีอยู่ในที่ชื่อนั้น เรากินผลของมันแล้วถ่ายอุจจาระลงในที่นี้ แต่นั้น ต้นนี้จึงเกิดเป็นอย่งนั้น เราจึงรู้จักต้นไทรนี้ ตั้งแต่มันยังไม่เกิด เพราะฉะนั้น เราจึงเป็นผู้แก่กว่าท่านทั้งหลายโดยกำเนิด. เมื่อนกกระทากล่าวอย่างนี้ ลิงและช้างจึงกล่าวกะนกกระทาผู้เป็นบัณฑิตว่า สหาย ท่านเป็นผู้แก่กว่าเราทั้งหลายจำเดิมแต่ไป พวกเราจักกระทำสักการะ การเคารพ การนบถถือการไหว้ การบูชา และการอภิวัต การลูกรับ อัญชลีกรรม สามีจิกรรมแก่ท่าน และจักตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน อนึ่ง ตั้งแต่นั้นไป ท่านพึงให้โอวาทและอนุศาสนแก่เราทั้งหลาย. ตั้งแต่นั้นมา นกกระทาได้ให้โอวาทแก่ลิงและช้างเหล่านั้นให้ตั้งอยู่ในศีล แม้ตนเองก็สมาทานศีล. สหายแม่ทั้งสาม นั้นตั้งอยู่ในศีล 5 มีความเคารพยำเกรงกันและกัน มีความประพฤติเป็นสภาคัน ในเวลาสิ้นชีวิต ได้เป็นผู้มีเทวโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

(อรรถกถาแปล ภาค 1 เล่ม 1, 2546 : 220-223)

เมื่อสัตว์ทั้ง 3 ตัว นกกระทา ลิง และช้าง พิสูจน์ให้เห็นว่าใครเป็นผู้อาวุโสกว่าแล้ว เมื่อทราบความว่า นกกระทาเป็นผู้มีความอาวุโสกว่า จึงทำให้ทุกตัวนั้นเกิดคุณธรรมความเคารพต่อผู้อาวุโส ฉะนั้น บทบาทความชราของนกกระทามีผลต่อสัตว์ที่มีความอาวุโสน้อยกว่าให้มีคุณธรรมและความเคารพต่อผู้อาวุโส

2.3 สอนคติเรื่องการเตือนภัย

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานกแขกเต้าที่มีจักขุทุรพล แสดงให้ถึงบทบาทในการสอนว่า เมื่อความแก่เข้ากล้ำกลายร่างกายการรับรู้ในลักษณะต่างๆ ย่อมอ่อนกำลังลง ความรู้สึกนึกคิดก็เสื่อมลงไปตามกัน นกแขกเต้านั้นมีอายุขราภาพมีดวงตามืดบอดก็จริง แต่ประสบการณ์ดำเนินชีวิตได้ผ่านมามากมายยาวนานสามารถที่จะคอยกล่าวตักเตือนให้คำแนะนำจากเรื่องที่เคยประสบมาก่อนแก่คนรอบข้าง ดังตัวอย่างในเรื่องพญานกแขกเต้าเรื่องสุกชาดก ดังข้อความต่อไปนี้

“...พระโพธิสัตว์กนิษฐมวงนั้นแล้วจรัสได้ จึงกล่าวว่า ลูกเอ๋ย นีฬมมวงสุกในเกาะโน้นมิใช่หรือ เมื่อลูกนกแขกเต้ารับว่า ใช่จ้ะพ่อ จึงกล่าวว่า ลูกเอ๋ย พวกลูกนกแขกเต้าที่ไปยังเกาะนั้นชื่อว่า จะรักษาอายุให้ยืนยาวได้ไม่มีเลย เจ้าอย่าได้ไปยังเกาะนั้นอีกเลย ลูกนกแขกเต้านั้นไม่เชื่อคำของพระโพธิสัตว์ คงไปอยู่อย่างนั้น.

(อรรถกถา แปล ภาค 1 เล่ม 4, 2546 : 33)

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานกแขกเต้าที่มีจักขุทุรพลเป็นสัตว์แก่มีประสบการณ์ชีวิต พญานกแขกเต้ามีประสบการณ์ในการบินออกไปสถานที่นั้นมาแล้ว แล้วก็รับทราบอันตรายของเรื่องต่างๆ ฉะนั้น บทบาทลักษณะการความชราภาพของพญานกแขกเต้า คือการเตือนภัยแก่ลูกหลานตัวเองไม่ให้ไปสู่วที่ตรงนั้น แต่ลูกหลานไม่เชื่อสถานที่ดังกล่าวว่ามีอันตราย พญานกแขกเต้านั้นมีประสบการณ์เพราะเห็นโลกมาก่อนจึงเข้าใจตรงนั้นและได้เตือนภัยลูกหลานของตัวเอง การสอนเรื่องเตือนภัยที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเป็นการสอนที่แสดงถึงบุคคลที่มีประสบการณ์

บทบาทสำคัญของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นคนชรา ประการแรกสอนธรรมเรื่องความชราเพื่อให้ ตัวละครไปแสดงหาการหลุดพ้นด้วยการบวช ประการต่อมาสอนธรรมเรื่องความชราจากความเสื่อมของร่างกาย เพื่อให้ตระหนักถึงความสำคัญของคนแก่จะได้ไม่เบียดเบียนคนคนแก่ เพราะในอนาคตก็ต้องแก่เหมือนกัน มีความเสื่อมทางร่างกาย ประการที่สามเป็นการสอนคุณธรรมเรื่องความเคารพ จากการรู้จากตัวละครนกรกระหาว่ามีอายุสูงที่สุดก็ทำให้ผู้อื่นที่มีความอาวุโสไม่น้อยกว่าเกิดความเคารพ ประการสุดท้ายสอนคติเรื่องการดำเนินชีวิตในการเตือนภัยลูกหลานของผู้ที่มีประสบการณ์สูงกว่าของผู้เป็นบิดาและมารดา จากบทบาทดังกล่าวมีผลต่อการดำเนินเนื้อเรื่องให้เกิดความเข้มข้น ทำให้ผู้อ่านเกิดการตระหนักรู้และเข้าถึงในสภาวะธรรมเรื่องความชราอันนำไปสู่ความไม่ประมาทและพร้อมที่จะดำเนินชีวิตอย่างมีสติ

อภิปรายผล

จากการศึกษาลักษณะการและบทบาทหน้าที่ “ความชราภาพ” ของพระโพธิสัตว์ในอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย สามารถอภิปรายผลได้ 3 ประเด็น ดังนี้

1. ความชราเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องประสบเป็นสัจธรรมแห่งชีวิต เกิดจากความเสื่อมของสภาพร่างกายปรากฏให้เห็น ได้แก่ ผมหงอก ตาบอด ความถดถอยของร่างกาย ความไม่กระฉับกระเฉงและสภาพทางจิตใจเกิดการท้อถอย ในชาดกก็เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ที่

เป็นมนุษย์ที่ต้องใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาชีวิตและบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ก็ยังต้องประสบกับสังขารธรรมนี้ ความชราภาพนั้นไม่ได้จำกัดบุคคลหรือฐานะชนชั้นใด ๆ ทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานก็ไม่สามารถที่จะก้าวล่วงพ้นไปได้เป็นสังขารธรรม ความคร่ำคร่า ความชราเป็นสภาวะที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ คือความเปลี่ยนแปลง มีเกิด มีแก่ มีเจ็บ และก็มีตายเป็นเรื่องธรรมดา ภาวะเช่นนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปในอำนาจของธรรมชาติอย่างหนึ่งคือกฎของการเปลี่ยนแปลง ความเปลี่ยนนี้ก็คือ อนิจจังหรือความเปลี่ยนแปลงอันเป็นสามัญลักษณ์ของสรรพสิ่งในโลก

2. สังคมปัจจุบันเป็นสังคมผู้สูงอายุ เมื่อพระภิกษุที่จะนำเรื่องต่าง ๆ ไปเทศนาควรจะต้องคัดเลือกชาดกเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงความชราไปเทศนาสอน เพราะสามารถสอนคุณธรรมเรื่องความชราที่นำไปสู่ความหลุดพ้นสอนคติธรรม สอนคุณธรรมต่าง ๆ ได้ การเทศนาเพื่อให้อุบาสกอุบาสิกาเข้าใจแจ่มแจ้งความชราได้ชัดเจน จะต้องยกเป็นปูคคลาธิษฐาน คือเทศนาที่มีธรรมเป็นที่ตั้ง แล้วกล่าวอ้างถึงบุคคลสื่อให้เห็นถึงความเด่นชัดที่ปรากฏในการสอนธรรมในเรื่องชาดกเหล่านั้น ส่วนกลุ่มผู้ฟังก็จะเข้าใจในหลักหลักธรรมคำสั่งสอนได้อย่างวิจิตร เพราะเป็นผู้สูงอายุมีความเสื่อมทางร่างกาย ได้แก่ ผมหงอก เหมือนชาดกเรื่องมฆเทวชาดก ความเสื่อมถอยทางจิตใจเหมือนชาดกเรื่องคุดติลชาดก และผู้สูงอายุเป็นผู้มีประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถในการรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ไม่ได้เป็นภาระของสังคมเหมือนเรื่องเกฬีสลชาดก

3. การศึกษาวิจัยอรรถกถาแปลในประเด็นหลักธรรมคำสอนของ เกตนี นุชทองม่วง (2556) วิจัยเรื่อง “อรรถกถาธรรมบท: การศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอน” พบว่า หลักคำสอนในชาดกมีทั้งหมด 3 เรื่อง คือ การละเว้นความชั่ว การทำความดี และการทำจิตใจให้ผ่องใส แต่ในเรื่องการศึกษาลักษณะการและบทบาทหน้าที่ “ความชราภาพ” ของพระโพธิสัตว์ในอรรถกถาแปลฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัยมีบทบาทในการสอนธรรมเรื่องความเสื่อมของร่างกาย คุณธรรมความเคารพ และคติเรื่องการเตือนภัย ซึ่งไม่ตรงตามที่คุณวิจัยศึกษาไว้ แสดงให้เห็นว่าเรื่องที่ศึกษาไม่ได้มุ่งเน้น การละเว้นความชั่ว การทำความดี และการทำจิตใจให้ผ่องใส แต่เป็นการสอนเพื่องม่งตรงสู่ต่อการหลุดพ้นมากกว่า ส่วน สายวรุณ น้อยนิมิต (2542) ศึกษา “อรรถกถาชาดก: การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอน” พบว่าอรรถกถาชาดกมีสาระคำสอนการปฏิบัติตนและหลักการดำเนินชีวิตที่ไม่ได้มุ่งเป็นคำสอนแก่บรรพชิต แต่มุ่งสอนคนทั่วไปทุกระดับชนชั้น คำสอนที่เป็นหลักสำคัญ ได้แก่ หลักการในการดำเนินชีวิต การปฏิบัติตนต่อผู้อื่น การครองเรือน การปกครองและการรับราชการ นอกจากนั้น อรรถกถายังมีคุณค่าและความสำคัญต่อวรรณคดีไทย ในเรื่องดังกล่าวสอนเรื่องที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต การปฏิบัติต่อผู้อื่น การครองเรือน เป็นต้น แต่ไม่ได้สอนให้เห็นถึงหลักความเป็นจริงของอายุสังขาร คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามที่คุณศึกษาได้ศึกษาไว้

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

การแสดงธรรมเทศนาต้องนำเอาเรื่องลักษณะการความชราไปเทศนาสอนผู้สูงอายุซึ่งจะตรงกลุ่มเป้าหมาย การนำธรรมดังกล่าวเสริมในแผนยุทธศาสตร์ชาตินั้นเป็นการให้ความสำคัญต่อ “วงจรชีวิต” ของผู้สูงอายุ และมีการกำหนดให้พระภิกษุแสดงพระธรรมเทศนาต้องนำเอาเรื่องเล่าของชาดกในสื่อกำไลไปสอดแทรกอยู่ในเนื้อหาของธรรมเทศนาด้วย ซึ่งเป็นเครื่องมือในการทำให้ผู้สูงอายุตระหนักและเข้าใจถึงความเสื่อมของสังขารและจิตใจ อันจะนำไปสู่การมีชีวิตอย่างเป็นสุขและยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กนกภัทร รื่นภิรมย์. (2561). มุมมองที่มีต่อคนชราในเรื่อง “ที่สุระสุระระงูชะ”: ปัญหาอันเกิดจากความชรา. วารสารเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษา. 8 (2), 1-21.
- กุลวดี โจนไพศาลกิจ และยุติ รอดจากภัย. (2561). สุขภาวะผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองและเขตชนบทของประเทศไทย. วารสารสาธารณสุขมหาวิทยาลัยบูรพา. 13(1), 113-125.
- เกศินี นุชทองม่วง. (2556). อรรถกถาธรรมบท : การศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอน. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชมพูนุช พรหมภักดี. (2556). การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุของประเทศไทย. บทความวิชาการ, กลุ่มงานวิจัยและข้อมูลสำนักงานวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภา.
- นงนุช โรจนเลิศ และสุจิตรา สมพงษ์. (2557). ความสุขของผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์คนชราในจังหวัดนครปฐม. วารสารพยาบาลตำรวจ. 6(1), 204-217.
- นัฐวุฒิ สิงห์กุล. (2562). จากชราภาพสู่ชราจารย์: การเดินทางของชีวิตและความหมายต่อความชราในกลุ่มผู้สูงอายุไทดำ. วารสารมานุษยวิทยา. 3(1), 124-161.
- ปิ่นนเรศ กาศอุดม. (2561). บทบาทครอบครัวในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง. วารสารเครือข่ายวิทยาลัยพยาบาลและการสาธารณสุขภาคใต้. 5 (3), 300-310.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2556). พุทธวิธีในการสอนธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ 18). นครปฐม : พิมพ์สว.ย.
- พัฒน์ เพ็งผลา. (2554). วิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- พิมลพรรณ พิทยานุกุล. (2555). บทความเผยแพร่ความรู้สู่ประชาชน. คณะเภสัชศาสตร์, ภาควิชาเภสัชกรรม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ และสุภัค มหาวรากร. (2562). สุนทรียภาพในอรรถกถาเตมียชาดก. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 19 (2), 193-205.

- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย. (2546). พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล ภาค 1 เล่ม 1-4. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย.
- รินฤทัย สัจจพันธ์. (2564). นิทานชาดก ฉบับเปรียบเทียบ คัมภีร์มหาเวสตุและอรรถกถา ชาดก. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ : สถาพรบุ๊คส์.
- วิศปัติย์ ชัยช่วย. (2560). ศึกษาเรื่องการใช้LINEของผู้สูงอายุ:การศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยา. Veridian E-Journal, Silpakorn University. 10(1), 905-916.
- สมิทธิพล เนตรนิมิต. (2559). อรรถกถาธรรมบทในสังคมไทย. วารสารมหาจุฬาริชาการ. 3 (1), 36-50.
- สายวรุณ น้อยนิมิต. (2542). อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทย และความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอน. บัณฑิตวิทยาลัย :จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2526). ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำเนียง เลื่อมใส. (2545). ไขความอรรถกถาธรรมบท. วารสารดำรงวิชาการ. (1), 331-338.
- อาทิตย์ ชีรวณิชกุล. (2565). ชาดกกับวัฒนธรรมวรรณศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฤตินันท์ นันทธีโร. (2543). บทบาทของผู้ดูแลในการดูแลผู้สูงอายุในชุมชนเขตเทศบาลเมืองสุรินทร์. บัณฑิตวิทยาลัย :มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

